

MED IDENTIFIKACIJO IN NEGACIJO: PRIPOVEDKOVNI INTERTEKST V CANKARJEVI POVESTI *POTPUH MARKO IN KRALJ MATJAŽ*

Cankarjeva povest vsebuje intekst, ki medbesedilno povzema folklorne pripovedne konvencije in zgodbene prvine pripovedk o kralju Matjažu. V novem označevalnem okolju je poetološko predelan (simbolistična poetika), predvsem pa služi kot interpretant teme povesti (»hrepenenje«); toda tudi povest interpretira in dialoško vrednoti projekcije, zbrane v pripovedkah – polemičnost čedalje bolj narašča.

Ivan Cankar's tale contains an intext that intertextually takes up folkloric narrative conventions and the plot elements of the King Matjaž folk tales. In its new significative environment, the intext is poetologically reworked (symbolist poetics) and serves above all as an interpretant of the theme of the tale ("yearning"); on the other hand, the tale interprets and dialogically evaluates the projections accumulated in the folk tales – hence the polemicity intensifies.

0 Predstava o besedilu kot tkanini (*texere* – lat. 'tkati') oziroma mozaiku citatov (prim. Barthes 1981: 39, Kristeva 1969: 146) je v dvajsetletju razmaha teoretiziranj o intertekstualnosti (medbesedilnosti) pravzaprav že sama postala topos, obče mesto. Vtkala se je v razne vizije o tem, da besedilo absorbira in transformira druga besedila, da bere zgodovino in se s tem vpisuje vanjo (Kristeva 1969: 144, 146), da vsako besedilo prerazporeja, redistribuira jezik tudi s tem, da razstavlja in sestavlja obstoječe izjave, dela, njihove odlomke, predvsem pa že brezimne formule, kode, klišeje (Barthes n. m.), da je torej literarni razvoj neprestana palingeneza, prerojevanje preteklosti v sedanjosti (Uhlig 1985), kar omogoča palimpsestna zgrajenost besedil (Genette 1982: 451–453), da je literatura narejena iz literature (Lachmann 1983: 66), da dialogizira sama s sabo (Juvan 1987) ipd.¹ K takšnim vizijam v poznem času medbesediloslovja nima smisla dodajati novih, lahko pa jih skušam strniti tako, da bodo ustrezale okvirju analize, ki se je nameravam lotiti.

Te za 1. Proizvajanje oziroma sestavljanje vsakega besedila je bolj ali manj medbesedilno: (a) za označevalno gradivo, predloge pri tem služijo posamična besedila (protobesedila), njihove skupine in/ali kodi, ki so tvorbní in sprejemalni vzorci zanje – gre za kode kot slovarje (zaloge motivov, podob) in kot skladenjske ter pragmatične konvencije pri besedilnih aktualizacijah, torej za razne protosisteme, kakršni so žanrski in časovnostilni tipi besedil, pripovedne in lirske konvencije, »arhetipski« motivi idr.; (b) iz protobesedil in protosistemov besedilo z raznimi navezovalnimi načini povzema njihove prvine in/ali strukturne odnose med

¹ Podobne predstave pri H. Bloomu, J. Cullerju, Ch. Grivelu in drugih komentira Pfisterovo poglavje *Universaler Intertext vs. spezifische Intertextualität* (Pfister 1985a: 11–24).

njimi v večjem ali manjšem obsegu ter gostoti in na svojih zgradbenih ravninah privzeto gradivo vgrajuje; (c) pri vgrajevanju v novo označevalno okolje in/ali kod se tuje gradivo nujno že sproti prerazporeja (npr. s figurami retorike: odvzemanje, dodajanje, premeščanje, zamenjava, ponavljanje); s tem se v metabesedilu transformirajo izhodiščni pomenski vzorci, v semantičnih interferencah – kadar do njih prihaja – pa se označevalni nizi iz protobesedil/protosistemov in metabesedila/metastistema medsebojno interpretirajo, vzpostavljajo pomene oziroma smisel; stopnje tega interferiranja, semantične, stilistične, s tem pa vrednostno-ideološke »dialoščnosti« segajo od identifikacije do negacije.²

Medbesedilnost je torej ena bistvenih lastnosti slehernega besedila, oporišče, nujno zlo ali blagoslov njegove proizvodnje, obstoja in sprejemanja ter naknadne komunikacijske obdelave, kar ne trdijo le člani medbesediloslovne lože, ampak tudi besediloslovci (prim. Beaugrande/Dressler 1981: 12–14, 188–215). Prav ta lastnost pa je tudi tista, ki po poststrukturalistični logiki sam pojem besedila najočitneje »razveže« (prim. Young 1981), problematizira njegovo enotnost, avtonomnost, identiteto njegovega subjekta, saj npr. pomen ni nekaj stabilnega, imanentno zaprtega in zašifriranega v besedilu, ampak je dinamična rezultanta interferenc z označevalnimi verigami drugih besedil (prim. Kristeva 1969: 144).

0.1 Z medbesedilnostjo je tako kot z orwellovsko enakopravnostjo živali: čeprav so intertekstualna vsa besedila, so nekatera med njimi to bolj od drugih (Genette 1982: 16). Širše, »ontološko«, in ožje, »hevristično«, uporabnejše pojmovanje se pravzaprav razlikujeta le v stopnji: nekateri medbesedilni načini in tipi besedil (npr. stilizacija, citat strukture, parodija, travestija, baročna pridiga) težijo k »trdemu jedru« intertekstualnosti, medtem ko drugi (npr. nevtralni prevod, dramatizacija, prenos motiva) ostajajo na njenem »obrobju« (Pfister 1985a: 25). M. Pfister je predlagal celo kriterije za lestvico, ki vsebuje kolikostne (število predlog in navezav, njihova gostota) in sledeče kakovostne parametre: (a) referencialnost – v kakšni meri metabesedilo svojo predlogo tematizira, »razgalja« njen kod (z drugimi besedami: kako izrazita je metaliterarna funkcija – prim. Juvan 1985: 53); (b) komunikativnost – koliko so tuje prvine v besedilu za določeno interpretacijsko skupnost prepoznavne kot tuje (ali so vpisani narekovaji in druge vrste kazalk medbesedilnega nanašanja, kako široko so znane predloge – prim. Juvan 1987: 106–108); (c) avtorefleksivnost – ali besedilo tematizira (npr. z metaliterarnim govorom, s psevdoesejističnimi komentarji, s samimi motivi in zgodbo) svoj pogovor z izročilom in sodobnim sporočevalnim vrvežem; (č) strukturnost – ali

² »Matrico« te teze bi lahko našli pri R. Lachmann (1983: 72), ki variira Kristevo: »(...) der Text selbst konstituiert sich durch einen intertextuellen Prozess, der die Sinnmuster der anderen Texte absorbiert und verarbeitet (...)«. To poved sem amplificiral s podrobnejšim izrazjem, ki se opira na razlikovanje med Einzeltexreferenz in Systemreferenz (Broich/Pfister 1985: 48–58), na razne poskuse sistematizacije navezovalnih načinov – npr. imitation – transformation, intertextualité – paratextualité – architextualité – métatextualité – hypertextualité (Genette 1982), Kontiguität – Similarität (Lachmann 1983), perekodirujuščij perevod – transponirujuščij perevod (Torop 1981), Elementen- in/ali Strukturproduktion (Karrer 1985), na poglavje o integracijskih oblikah medbesedilnosti M. Lindner v Broich/Pfister 1985, na pojem semantične interference (Lachmann 1983) in na razliko med proto- in metatekstom (Popovič 1976).

se predloga vpisuje v besedilo le mestovno ali pa služi za strukturno ozadje, iz katerega je izpeljana celota; (d) selektivnost – kako natančno in poantirano je izbrana določena prvina iz predloge, kako široko ali ozko je zapopadeno protobesedilo/protosistem, na kateri ravni besedila se vzpostavlja (tako je npr. citat selektivnejši od opisa junaka kakšne predloge, navezava na posamično besedilo selektivnejša od rabe »arhetipa«); (e) dialoškost – kako močna je pomenska, stilistična, vrednostno-ideološka razdalja metabesedila do predlog, kako močno torej novo označevalno okolje interferira s privzetim.

Glede na te kriterije (Pfister 1985a: 25–30) bi se k vrhu lestvice uvrstila predvsem tista besedila, v katerih se tujih prvin še držijo signali diskurza, v katerega so bile prvotno vpete, kjer se tujki ne pojavljajo le mestoma, ampak so kot anagram razporejeni po metabesedilu in mu tako v sprejemalnem procesu podtaknejo dodatno izotopijo (Lachmann 1983: 100), ki je v čimbolj izrazitem dialogu, interferiranju z metabesedilnim označevalnim okoljem; pri tem so navezave v besedilu zaznamovane kot »zavestne« in dovolj določno usmerjene.

0.2 Doslej sem se ukvarjal predvsem z besedilotvornim, proizvodnim vidikom intertekstualnosti. Problem kriterijev za njeno »trdo jedro« pa me pomika k njenemu recepcijskemu, sprejemalnemu vidiku (literarnorazvojnega, ki mu je trajne »predzgodovinske« temelje vzpostavil vsaj že Tinjanov, za zdaj puščam v oklepajih). Z njim tu ne mislim pogrevati »ontoloških« teoremov o tem, da mora npr. bralec, če hoče kakšno metaforo v pesmi razumeti, metaforično izjavo najprej dojeti kot metaforično, literarno, jo torej spominsko povezati s konvencijami tistega, kar je že bral – interpretacija novega presuponira bralski spomin in literarno kompetenco (o tem prim. pojem »déjà lu« pri Barthesu 1971: 229; tudi Juvanu 1987: 106–108; o vlogi presupozicij pri intertekstualnosti gl. Culler 1981: 100–118). Zlasti v zvezi s komunikativnostjo, referencialnostjo, selektivnostjo in dialoškostjo se pri bralčevem sprejemanju »ožje« medbesedilnosti pojavijo dodatne okoliščine, vredne obravnave.

Medbesedilnost povečini opisujejo – razen redkih izjem³ – kot dvočlenski odnos med besedilom in njegovo predlogo. Problem je v tem, da je takšen model povečini nereflektrirano izpeljan iz specifične bralne izkušnje posebne interpretacijske skupnosti – literarnovednih strokovnih bralcev, ki neko besedilo primerjajo s predlogo, ki jo imajo v rokah, in tako lahko po mili volji vzpostavljajo medbesedilne odnose. Toda takšne bralne situacije ni mogoče posplošiti – verjetno je, da večina bralcev medbesedilno prepojenega literarnega dela ne bere dvakrat in s skladovnico virov ob svojem fotelju, ampak le enkrat in da medbesedilni odnos vzpostavi takrat, ko nekaj v besedilu vspodbudi v njihovem bralnem spominu asociacije na tisto »že brano« in jih tudi pomensko krmili. Kaj je torej tisto nekaj?

Teza 2. Zaradi sprejemalnega »realizma« medbesedilnost pojmem kot odnose med tremi členi. Med protobesedilom in metabesedilom posreduje intekst, ki obsega tiste označevalce in odnose v metabesedilu, ki so vanj »prevedeni« iz protobesedila/protosistemov (Torop 1981: 39–43). Intekst so označevalci, ki so

³ Npr. model tekst-intekst-interpretant pri Riffaterriju 1979, pri Stierlu (1983: 15–16) pa je v duhu hermenevtične tradicije k odnosu besedilo – besedilo dodan še ti. »Sachbezug«, na katerega se nanašata obe besedili.

»dvojno kodirani« – z besedilom in njegovo predlogo – (prim. Lachmann 1983: 76–77) in ki v besedilu tvorijo artikulirano podlago za konotiranje protobesedila (prim. Stierle 1983: 14), ki je odsotno in prizvano le spominsko, neartikulirano, virtualno. Intekst je podoba, predstavitev (reprezentacija) protobesedila, kakor jo za bralca ustvarja metabesedilo. Med protobesedilom in intekstom so odnosi izbora in povzemanja (v tezi 1 pod a in b), med intekstom in metabesedilom pa odnosi prerazporejanja, vgrajevanja, zlasti pa medsebojnega interpretiranja (gl. c v tezi 1): tj. dodatnega kodiranja, podpiranja, širjenja, zanikanja besedilnega smisla, kontrastiranja, afirmiranja, kritike ipd. (prim. Schulte-Middelich 1985: 214–240). Šele korelacije med metabesedilom in intekstom vzbudijo v bralcu bralski spomin na »že prebrano« in tako usmerjajo medbesedilne odnose s protobesedilom vse dotlej, dokler nista v drugem, »strokovnem« branju obe besedili neposredno vzporejani.⁴

Dodati pa moram, če hočem vztrajati pri sprejemalnem »realizmu«, da medbesedilnost deluje tudi v drugo smer: prek inteksta spominsko prizvano, konotirano protobesedilo – od njegovega obsega, pogostnosti pojavljanja in s tem poznanosti je odvisno, kako določna, dobresedna oziroma posplošena, sintetizirana je njegova poprejšnja sprejemalna obdelava – vzvratno deluje tudi na bralčevo postopno konstituiranje novih razsežnosti inteksta. V zadnji instanci torej tudi o tem, ali bralec dojema kazalno vrednost označevalcev tujosti inteksta, agramatičnost povzetih prvin in odnosov glede na kod in označevalno okolje metabesedila, kolikšen in kakšen bo intekst odloča bralčeva literarna kompetenca. Ravno zato pa je v metabesedilo in njegov intekst že vračunan njen pričakovani profil (npr. verjetnost, da slovenski bralec bere pripovedke, zlasti tiste o kralju Matjažu, ali da vsaj nekaj malega ve o njih).

I Ivan Cankar je s povestjo *Potepuh Marko in kralj Matjaž* (1905)⁵ v svoji pripovedni prozi prvič tako naravnost posegel v domačo folkloro, najbrž ne brez hotenja, da bi izzivalno in polemično nastopil zoper takrat pogostni sprejemalni kliše o njegovi literaturi (razviden npr. še v Govekarjevi sicer afirmativni oceni te povesti, češ da »Cankar piše dandanes najgladkejši in najlepši slog«, da pa je »vsrkal vase tujega duha«⁶; torej artistski slog – neslovenski duh). Recepcijo svoje proze naj bi s takšnim posegom v folkloro modificiral tako, da bi zoper utilitarizem in literarni diletantizem »narodne umetnosti« govekarjevskega tipa ponudil svoj koncept suverenega odnosa do ljudskega slovstva, do njegove simbolne porabnosti (prim. Merhar 1952: 497–505; Bernik 1973: 230–235). Na ta vidik avtorskega subjektiviziranja in posodabljanja folklornih prvin (junakov) kot simbolov ter na

⁴ Kljub temu, da je vzorec z -besedil- v slovenskem strokovnem izrazju že utrjen, si še ne upam tvegati prevedka za intekst, ki hoče poimenovati besedilo, vrinjeno v neko drugo besedilo in prepleteno z njim: izrazi kot medbesedilo ali medbesedilje, dvobesedilo ipd. se mi zdijo vendarle čudni. Če bi že prevajal intekst kot medbesedilo, kako potem prevesti intertekst?

⁵ Ivan Cankar: *Zbrano delo*, trinajsta knjiga. Knjigo pripravil in opombe napisal France Bernik. Ljubljana 1973, str. 7–96. Citati so po tej izdaji.

⁶ Ocena je izšla v Slovenskem narodu 21. februarja 1906, ponatisnjena v ZD 13, str. 239–241.

Cankarjeve polemično-satirične nagibe do kolektivnih narodnih mitov opozarja tudi F. Zadavec (1981: 17–32).

1.1 Poleg naslova je motto ena najbolj tradicionalnih medbesedilnih lokacij, predvidenih tudi za kazalno označevanje inteksta in s tem asociativnega prizivanja predlog. Naslov Cankarjeve povesti in njen motto (»Kadar bo kralj Matjaž kraljôval, / onda bo kmetič dobro kmetôval.«) sta prenosa posameznih prvin z ravni zgodbe (kralj Matjaž) oziroma jezikovnega izraza (citat dvostišja iz pripovedke), naslov pa povzema tudi strukturni odnos (posnemanje zvez v zapisovalskih/zbirateljskih naslovih pripovedk iz Matjaževega »cikla«: *Kralj Matjaž in kmet*, *Kralj Matjaž in vila*, *Žena pri kralju Matjažu*, *Pijanec pri kralju Matjažu* ipd. – Grafenauer 1951). Ker so (bile) te prvine znane kot del obstoječe pripovedkovne in leposlovne tradicije in ker naslov kot lastno ime besedila obenem besedilo uvršča v že napisano in ga razločuje od njega, motto pa funkcionira – s paralelističnimi, metaforičnimi ali metonimičnimi konotacijami – kot najava njegove teme, motiva ali zgodbenega segmenta, je bralec z literarno kompetenco, ki vključuje te dejavnike (informiranost, sprejemanje po konvencijah naslova in motta), lahko že na začetku branja novega besedila vzpostavil ozadje zanj, torej – v fenomenološki dikciji – »horizont« že branega za novo »temo« (Stierle 1983: 14–15).

Z ozirom na vsebino gornjega odstavka lahko sklenem, da naslov in motto markirata predloge inteksta in metabesedila, implicirata pa tudi določena pričakovanja o samem intekstu: (a) da bo intekst s povzetim pripovednim junakom »anagramsko« razporejen po celem besedilu, ki se bo s predlogo ujemalo bodisi kontigvitetno – npr. kot nadaljevanje, dopolnitev iste zgodbe – bodisi similaritetno – npr. kot zgodba, ki je podobna, analogna predlogi (prim. Lachmann 1983: 99–100); konvencija naslovov imenskega tipa namreč meri na tiste literarne like, ki so nosilci osrednje zgodbe v pripovedi; (b) da bo tema inteksta povezana s temo dvostišja v mottu; bolj informirani bralec bo prek motta tudi natančneje določil protobesedilo (*Pijanec pri kralju Matjažu* – zap. in obj. Freuensfeld v Kresu 1884, Grafenauer 1951: 227–228), ki utegne biti za sestavo inteksta posebej pomembno; (c) da bo Cankarjeva povest prek inteksta tudi poetološko korespondirala s pripovedko kot vrsto ljudskega slovstva, zlasti s tistimi, ki govorijo v raznih različicah o kralju Matjažu (naslov namreč oponaša naslove pripovedk, implicira sorodno zgodbeno konstelacijo).

To (možno) pričakovanje moram nekoliko podrobneje osvetliti s pojmom interteksta (Riffaterre 1979), ki na tem mestu ustreza okviru analize, seveda z malo revizionizma. Po Riffaterre so vse medbesedilne povezave krmljene, vsiljene, vendar ne z naključnimi leksikalnimi ujemanji, ampak s strukturno identičnostjo: besedilo je namreč različica iste strukture, ki se kot (formalna in semantična) invarianta nahaja v vrsti žanrsko in stilistično variantnih besedil, ki skupaj tvorijo intertekst.⁷ Besedilo torej s takšnim intertekstom povezuje vrsta podobnosti (vsebinskih in formalnih), se pa od njih tudi razlikuje s specifičnimi anomalijami, agramatičnostjo. – Tako oblikovan pojem interteksta se zdi kot nalašč za folklorna besedila, katerih pomembna lastnost je ravno variantnost ob invariantnih motivnih konstelacijah, izjavljalnih formulah (Terseglav 1987: 10, 37–38, 42).

⁷ Tudi ta izraz zaradi zadrege, pojasnjene v op. 4, le morfonološko slovenim.

Teza 3. Pripovedke o kralju Matjažu so intertekst, katerega besedilne različice vsebujejo invariantne zgodbene prvine in razmerja ter nekatere pripovedne konvencije skupne vrste (pripovedke). Posebnost temu intertekstu dajejo motivne invariante: Matjažovo izzivanje boga/boj z njim, Matjažovo iskanje zatočišča v votlini/med gorami, spanje njega in njegove vojske, rast brade okrog mize, prihodi obiskovalcev, zlasti pa motiv »zlate dobe« kmečkega blagostanja pod Matjažovo vladavino in pa pričakovanje njenega povratka v imenu »stare pravde« (prim. Grafenauer 1951: zlasti 260). Glede na naslov povesti bi lahko imeli Cankarjevo delo za eno izmed različic tega interteksta, za pripovedko, ki udejanja isto strukturno invarianto na podoben vrstni način. Seveda pa že avtorjevo ime vzbuja pričakovanje »subjektivnega«, »svobodnega«, »estetskega« odstopanja besedila od interteksta, njegovo pomensko in formalno agramatičnost.

1.2 Predno nekoliko podrobneje osvetlim dinamiko poetoloških, stilnih, pomenskih in vrednostnoideoloških razmerij med intekstom kot posrednikom folklornih protosistemov in protobesedil (zlasti interteksta pripovedk o kralju Matjažu) ter njegovim metabesedilnim okoljem v Cankarjevi povesti, moram opozoriti še na eno razsežnost Cankarjeve navezave na prav ta intertekst, na predloge »matjaževk«. Kot nazorno kaže Grafenauerjeva monografija (1951), se je na lik kralja Matjaža in na motiviko njegovih zgodb že v sami folklorni komunikaciji navezal sklop vrednostnih konotacij, ki so nastale ob tem, da je v družbenozgodovinski samopercepciji etničnega kolektiva matjaževski intertekst že začel funkcionirati kot interpetativni model/ime za njegov (t. j. kolektivov) položaj, zgodovinsko preteklost in ideološke, kompenzacijske projekcije (pričakovanje »zlate dobe« pod Matjažem v imenu »stare pravde«).

Avtorji umetne književnosti – ob Cankarju še Malovrh, Milčinski, Eller, Kozak, Kajuh idr. – so pri svojih navezavah na »matjaževke« lahko računali na modelativno, simbolno-poimenovalno vrednost pripovedkovnega interteksta za slovensko bralno občinstvo.^{7a} Z nastajanjem medbesedilne serije sociolektalno, stilno, poetološko raznovrstnih navezav so v samoorganizaciji slovenske literature tudi pripovedi o kralju Matjažu dobile vlogo ključnega (Smirnov 1980: 247) oziroma »mitskega« besedila (Juvan 1988: 87–90, 93–95). Zaradi takšne vloge matjaževskega interteksta – ki je, mimogrede, vendarle nekoliko manj simbolno obremenjena, časovno vztrajno in globoko zasidrana, pomensko zdiferencirana in tudi po številu manj ključna/»mitska« kot vloga lepe Vide, sicer tudi Cankarjeve gostje (prim. Pogačnik 1988) – so vse (Cankarjeve) agramatičnosti toliko bolj opazne, semiotično nasičene, njegovo besedilo pa s sklicevanjem na modelativni ključni/»mitski« intertekst pridobiva na sprejemalni relevantnosti oziroma pomembnosti pri slovenskih bralcih. Predstavljajmo si, kako drugače bi bilo, če bi si tedaj Cankar kot predlogo omislil npr. *Kalevalo* ali *Slovo o polku Igorove*...

2 Analiza in interpretacija razmerij metabesedilo (njegovo označevalno okolje) – intekst (kot anagramsko razporejena množica dvojno kodiranih označevalcev) – protobesedilo/protosistemi je seveda že sama literarnovedno metabesedilo, v ka-

^{7a} Da takšna vrednost pripovedkovnega junaka živi tudi v neliterarni komunikaciji še danes, priča zidni napis (grafit): ZBUDI SE, KRALJ MATJAŽ. Znašel se je v soseščini imen in gesel, ki so preplavila Ljubljano v lanskem »slovenski pomladi«.

terega fiksiram svoje sprejemanje in razlaganje odnosov med Cankarjevo povestjo, folklorno poetiko in pripovedkami o kralju Matjažu; tudi zato je v njem bralski proces prvega branja, ko sem prek inteksta oživiljal svoj spomin na že brano, povzet in razvezan v drugem, »strokovnem«, retrospektivnem branju (gl. 0.2 in tezo 2), s čimer je časovnost dejanskega bralnega procesa že pretvorjena v nečasovni analitični model le-tega. Njegov namen je osvetliti Cankarjeve navezave na folkloro (od najsplošnejših protosistemov, kot so nekatere konvencije pripovedk, do bolj določnih protobesedil, kot je *Pijanec pri kralju Matjažu*) in dvojno naravo medbesedilnih strategij, ki nihajo med identifikacijo in negacijo.

2.1 Cankar povzema v intekst prvine in strukturne odnose folklornih protosistemov (širšega semiotičnega sistema ljudske kulture, sistema folklornega pripovedništva, posebej pa pripovedkovnih konvencij) predvsem na način citatov stilemov ali pripovednih struktur, tj. z imitacijo ali oponašanjem tvorbnih vzorcev folklornih predlog po načelu podobnosti (similaritete) in/ali stičnosti (kontigvitete),⁸ a tudi z opisovanjem ali s citatnimi prenosi ubesedenih prvin. Tako svoje besedilo folklorno obarva ponekod že na videz identifikacijsko, kot da bi mu bila folklorna poetika izrazni standard. Toda intekst je vgrajen v metabesedilno označevalno okolje tako, da je podvržen stilnim in pomenskim interferencam s poetiko moderne, ki povzete vzorce bodisi stopnjevalno shematizira, bodisi estetizacijsko ojačuje, bodisi pomensko spodbija in ironizira ali pa širi v smer kompleksnosti in ambivalenc.⁹

⁸ Citati struktur ter citati stilemov kot njihova podvrsta so opredeljeni znotraj sistema književnih odnosnic (Juvan 1985: 56) kot odmev »določene zgradbene ravnine koda«, tako da so prvine v navajajočem besedilu »organizirane po načelih, ki so tuja kodu navajajočega besedila«. Pojmovanje imitacije kot figure, ki proizvede besedilni segment na podlagi tvorbnega modela, imitacijske matrice, izpeljane iz ponovljivih stilemov v predlogi, je razloženo pri Genettu (1982: 80–82). O razliki med similariteto in kontigvitetjo gl. 2.2 in Lachmann 1983, op. 11.

⁹ To so vse razsežnosti, ki povezujejo Cankarja s širšo problematiko folklorne stilizacije v slovenski moderni. Za njeno osvetlitev naj navedem le nekaj primerov. Župančič je prevedel ljudsko pesem in jo le z zamenjanim kitičnim zaporedjem uvrstil v svojo, avtorsko pesniško zbirko (*Moravska narodna*); svoje pastiše ljudskih pesmi pa je z naslovom predstavljal kot narodne (*Belokranjska, Druga, Še ena*). Seveda pri njem najdemo vrsto pesmi, v katerih je subjektivna intervencija v folklorne protosisteme očitnejša (poenkratenje namesto formulaičnosti, empirija in psihologizem namesto tipičnosti položajev – npr. *Sentimentalna romanca*). Tudi pri Ketteju najdemo pesmi, kjer se od folkloriziranja literature odmakne s subjektivizacijo in igrivo distanco – npr. v *Šumu vira in zefira* z zanimivim prepletom modne orientalske okrasne ikonografije s folklorno, ki prvo prefinjeno ironizira. Toda napisal je tudi pesem, ki je do nespoznavnosti stopljena s folklornim izraznim sistemom kot standardom (*Ptička*). Navezave na folkloro pa so morda najpomembnejše pri Murnu. V nekaterih »kmečkih pesmih« sicer predvsem opisno povzema sistem folklorne kulture – običaje, šege, rituale (npr. *Šentjanževo, Pomladanska romanca*) –, drugod pa posnema, z neukinljivo distanco modernega subjekta do izročila stilizira folklorne pesniške vrste (svatovske, ženitovanske pesmi, balade in romance). – Poleg vodilne četverice je v tem obdobju potrebno upoštevati še pojave, kot so Milčinskega umetne pravljичne predelave ljudskih pripovedk, balad in romanc (o tem prim. stilistično analizo M. Orožen v *Obdobjih* 4), ti. ljudske igre, ki so bile med drugim izpeljane tudi iz določnih ljudskih

»Preprosti, naivni« ljudski ton pripovedovanja tako Cankar npr. posnema s hitro menjavo dogodkov in stanj brez vmesnega psihologiziranja, z nekakšno zunanostjo perspektive, še očitneje pa s paralelističnimi ponovitvami zgodbenih situacij in njihovih pripovedno-dvogovornih ubeseditv (gl. zlasti 4. poglavje: Gregorjeva vrnitev v vas Ali paše, kjer ga s podobno formulo pogovora z neznanecem trikrat zapored nihče ne spozna; str. 52–55). Precej je še citatnih prenosov ali imitacij tipičnih pripovednih formul, rekel ali ljudskih števil (npr. »Čisto sam je ostal; ne matere ni imel več, ne bratov, ne sester«, »Čez hribe in doline... romal je tri dni in tri noči...«, »Pili so in peli in plesali in so bili veseli do konca dni«, »Klin se s klinom izbija, pijanost se preganja z vinom«, »pokrižaj se trikrat«, »sedem dni je minilo«), folklorna, pripovedkovna pa je tudi konvencija »samoumevnega« prehajanja v fantastičnost (npr. očetova prikazen, kralj Matjaž in njegovo upanje). Skupaj z opisujočim navezovanjem na širši folklorni protosistem šeg in navad (prim. v 1. pogl. očetove nasvete o križanju pred gostilno, žalovanje po pogrebu sedem dni, sedmina; str. 7 in sl.) vse to predstavlja tisto razsežnost inteksta, ki evocira folklorno pripovedništvo, njegove poetološke konvencije.

Z intekstom predstavljeni in evocirani postopki folklornega pripovednega slovstva pa so vgrajeni v novo, metabesedilno označevalno okolje, ki jih sproti predeluje, »nadgrajuje« s svojskimi kombinacijami tujih in lastnih prvin, z njihovimi poetološkostilnimi in pomensko-vrednostnimi interferencami. V novem okolju npr. formule, kot so »sebi in svojemu rodu v žalost«, »da je bila žalost in sramota« dobijo ironičen, parodičen pomen, paralelistične ponovitve zgodbenih položajev in njih ubeseditv pa so večkrat stopnjevane v pravo secesijsko ornamentalnost (prim. vloženo zgodbo o Milanu in Mileni). Cankar s premeščanji in zamenjavami sprevrča konvencionalno razvrstitev govorov v ljudskem pripovedništvu že na začetku (za pripovedko je atipično, da se začne z dialoško besedo stranskega lika; običajna je pripovedovalčeva formulaično vpeljana zgodbena dispozicija); »preprostost« folklornih protosistemov je vseskozi podvržena pripovedni kompleksizaciji – namesto enoprarnenske, linearne in enopripovedovalsko podajane zgodbe gre za več pripovednih ravnin (večstopenjsko vloženi zgodbi, retrospekciji), ki niso ostro razločene (sanjskost, spomini, slutnje), ves čas je intekst z metabesedilnim označevalnim okoljem dodatno kodiran (metaforizacija, simbolizacija) celo do te mere, da se v krajšem besedilnem segmentu prefinjeno in prikrito prepleta več optičnih in vrednostnih perspektiv. – Skupni imenoalec teh strategij nanašanja na folklorno poetiko je ustvarjanje pogojev za več možnih interpretacij, za večsmiselnost besedila; za zaustavljanje ob kompleksnem estetskem oblikovanju, skratka – simbolizacija, subjektivizacija in estetizacija pripovedke.

2.2 S tem pravzaprav nisem napisal nič posebej novega in sem le bolj ali manj variiral ugotovitve slovenske jezikovne stilistike in literarne zgodovine.¹⁰ Predno pa

predlog, še bolj pa so »krasile« svoj dramski govor z ljudskimi rekli, metaforiko, primerami, značilnimi stilemi (o tem prim. F. Zadravec v njegovi in Pogačnikovi *Zgodovini slovenskega slovstva*, Maribor 1973, str. 357–358).

¹⁰ V mislih imam več razprav B. Pogorelec, T. Sajovca, E. Kržišnik, J. Mahnič, F. Zadravca idr., ki so strokovni javnosti že dovolj znane, in jih na tem mestu ne navajam posebej.

se lotim teoretično manj obdelanih vidikov, ki pridejo do izraza pri korespondiranju Cankarjevega *Potepuha Marka in kralja Matjaža* z intertekstom »matjaževk«, si moram pripraviti podlago s klasično, nekoliko lotmanovsko obarvano interpretacijo tematske razpostave te povesti, kot jo je mogoče konstruirati, še preden pride do vgrajevanja prvin iz pripovedk o kralju Matjažu.

Lik potepuha Marka je vseskozi ambivalenten. Kot eden iz vrste značilnih Cankarjevih »nomadov« (vagabundov, kontrabantarjev, tujskih umetnikov) v razvoju zgodbe prestopa različne prostorsko-pomenske sisteme vrednosti. Ti so sicer na videz homogeni, urejeni, v bistvu pa polni prikritih protislovij, ki pridejo na dan ravno s prihodom »nomada«, ki kot nekakšno popotnico prinaša navadno drugačne poglede in tako zmoti red stvari (to je tudi ena tipičnih Cankarjevih fabulativnih shem, ki se v tej povesti ponavlja paralelistično še v vloženi zgodbi o Ali paši). Marko je kot lik ambivalenten, ker je nestabilen, paradoksen, daleč od linearne razvojnosti (npr. po načelih zgodb dozorevanja), v bistvu je ciklični: že najmanjša zunanja sprememba lahko povsem spremeni njegovo vrednostno perspektivo, tako da se vrača k stanjem, ki naj bi jih že presegel. Niha med dvema stolpcema opozicij:

norma očeta: delo, lastnina	želja subjekta: užitek
norma (nadomestne) matere: dom, zemlja	klatenje po svetu
(storilnost, socialna varnost)	(lenoba, marginalstvo)
(»hlapčevstvo«)	(»svoboda«)
(»krščansko« življenje)	(hedonizem)

Pripovedovalec prav tako vrednostno niha v +/- konotiranju enega ali drugega pola. Levi stolpec je npr. zastopan s konotacijami zemeljskosti, sivine, utrujenosti, brezperspektivne ujetosti, onemoglega besa, desni pa z bleščavo zgolj estetskega dožemanja biti, narave, ki ni zgolj delovno sredstvo; drugič spet pride do zamenjave predznakov, tako da ima prvi stolpec zgodbene ali pripovedne konotacije varnosti, topline, (božjega) reda, umirjenosti, ugodja, drugi pa nevarnosti, stihije, nemira, bolečine, kesa, samouničevalne inercije. – Gre skratka za ambivalentnost, nestabilnost in krožnost vrednostnih opozicij in njih zgodbenega razvoja ter pripovednega podajanja, ki jo je težko racionalizirati, jo narediti inteligibilno, saj spodjeda ustaljena načela umevanja. Poskus nekakšnega poimenovanja, četudi pojmovno abstraktnega in nedoločnega, takšne tematske razpostave je v pripovedovalčevem in Markovem govoru izraz hrepenenje (prim. »pesem o hrepenenju, ki je prepevala v njegovem srcu«, ki je gonilna sila večnega izziva, nezadovoljnosti z danim; str. 79–80) in z njim povezana metafizična ter socialna perspektiva. Poleg te znotrajbesedilne interpretacijske označevalne kategorije (v obliki pojmov, nazorne simbolike ipd.), ki skuša tematizirati zgodbo in njene okoliščine, »zapopasti« in osmisli krožnost, ambivalentnost itd., pa igra pomembno vlogo vpeljevanje njenega medbesedilnega ekvivalenta. Čeprav torej besedilo znotraj svoje strukture z nekaterimi eksplikacijskimi segmenti (kot je npr. že imenovana »pesem o hrepenenju«) skuša samo poskrbeti za tematizacijo oz. interpretacijo tistega, kar je implicirano v zgodbi, njenih okoliščinah in v pripovedovanju, pa prizivanje že znanega ozadja, formuliranega v protobesedilih, gotovo prispeva k sprejemalni inteligibilnosti tistega, kar je v besedilu novega. Moja poanta je potemtakem:

Teza 4. V intekst povzeti intertekst pripovedk o kralju Matjažu tvori niz označevalcev, ki funkcionirajo kot interpretant za označevalno okolje metabesedila (Markove zgodbe, tematizirane s »hrepenenjem«). Toda tudi metabesedilo, ki vase vgrajuje in transformira ter opomenja intekst, obenem funkcionira kot interpretant za pripovedke o kralju Matjažu. Med obema nizoma pride do vrste pomenskih ekvivalentizacij in diferenciacij, kar kaže na to, da je vzpostavljanje besedilnega smisla medbesedilno.

Teza zahteva seveda najprej nekaj kratkih teoretičnih pojasnil, ki naj uvedejo njeno razlagalno aplikacijo. Interpretant je tretji člen Peirceovega trikotnika semioze (znak/reprezentamen – predmet – interpretant), ki posreduje med znakom in predmetom; interpretant je produkt interpretacije, ki motivira povezanost predmeta z znakom, zato ker je interpretant tudi sam znak, ki je ekvivalent reprezentamenu: je bodisi njegova definicija/parafraza (ustreznik v istem znakovnem sestavu) bodisi sinonim/prevod (ustreznik v drugem znakovnem sistemu) – prim. Riffaterre 1979; Compagnon 1979: 60, 73. Medbesedilna aplikacija tega modela se kar ponuja: če je interpretant znak in če je besedilo tudi znak, je torej interpretant lahko tudi neko besedilo, ki razlaga, eksplicira, daje model za določene segmente oziroma plasti označevalnega gradiva drugega besedila – takšni so npr. srednjeveški komentarji bibličnih besedil (Compagnon 1979: 61, 163, 171, 223–4) ali pa besedila, ki so nudila Lautréamontu model za posebne spretnitve klišeiziranih literarnih reprezentacij (Riffaterre 1979). – Moja aplikacija Peircea je za odtenek drugačna od obeh omenjenih. V Markovi zgodbi in v zasnovi njega kot literarnega lika vidim označevalno gradivo s tematsko razpostavo, ki jo znotrajbesedilno eksplicira interpretant »hrepenenje«, medbesedilno pa razlaga interpretant z intekstom zastopanih »matjaževk«. Z druge plati pa so »matjaževke« pomenske enote, ki v novem označevalnem okolju Cankarjeve povesti dobivajo – po Fregejevi terminologiji – nov smisel, tj. način razumevanja pomena s posebnega vidika (prim. Riffaterre 1979).

Za razliko od v 2.1 obravnavanega korespodiranja *Potepuha Marka in kralja Matjaža* s protosistemi folklorne in njene besedilne/pripovedne poetike, kjer prevladuje imitacijsko povzemanje predlog v intekst, pa so medbesedilni odnosi z bolj določenimi predlogami (intertekst pripovedk o kralju Matjažu, *Pijanec pri kralju Matjažu*) izraziteje v znamenju prenosov konkretnih zgodbenih, motivnih prvin, likov ter njihovih strukturnih odnosov – gre torej za transpozicije po načelu kontigvitete oz. stičnosti.¹¹ Preprosteje rečeno, v Cankarjevi povesti se govori ponekod podobno kot v ljudskih pripovedih (gl. 2.1), ponekod in/ali sočasno pa se govori o istih rečeh, isti zgodbi, osebah, ki so predmet »matjaževk«. Čeprav opozicija med similariteto in kontigviteto, ki je od Jakobsona dalje podlaga opoziciji med metaforo in metonimijo, »ontološko« gledano ne zdrži dekonstrukci-

¹¹ Pojem transpozicije pri Genet (1982: 237–238) ne obsega le prenosa oz. povzemanja tujih prvin v novo označevalno okolje, ampak tudi že načine njihovega vgrajevanja vanj (formalni, kvantitativni in tematski, vrednostni vidiki – npr. verzifikacija, zgostitev; sprememba pripovedne perspektive, predstavljenega sveta, motivacije, vrednotenja/uporabljam seveda tradicionalne in ne Genettove izraze/). – R. Lachmann (1983: 99–100) razlikuje kontigvitetni medbesedilni odnos od similaritetnega tako: (a) v prvem je tematski, narativni

onistične kritike (le-ta pokaže, da je npr. osnova podobnosti neka določena stičnost – prim. Culler 1981: 188 in sl.), pa se mi zdi »tendenčno« gledano opozicija med posnemanjem in prenosom vseeno veljavna; treba je le upoštevati, da je eden od obeh polov vedno lahko zastopan v drugem (npr. če je prenesena kar cela zgodba o kralju Matjažu, jo lahko spremlja več posnemovalnih podobnosti z vrsto pripovedke).

Naj se zdaj vrnem k Cankarjevemu Marku, ki je za trenutek poniknil med interpretanti, similaritetami in kontigvitetami. Prav vpeljava zgodbe o blagostanju v času vladavine kralja Matjaža pomaga junaku formulirati svoj problem, mu najti pomensko podporo, ga videti v širšem družbenozgodovinskem kontekstu – kot željo po družbi izobilja in svobode, dela brez prisile. Takole namreč pripovedovalec prek Markovega govora in spremnih stavkov opomenja v intekst sprejete prvine iz ljudske pripovedke, potem ko so v gostilniškem prizoru v 2. pogl. prvič uvedene:

»V Markovem srcu se je čudno zgenilo, kakor da bi mu kdo rekel: Saj niso nespametne tvoje misli; tako je bilo v tistih časih in tako bo še... nekoč.« (26)

Gre torej za iskanje vzorca/modela individualne izkušnje, ki je podana v meta-besedilni pripovedi, v slovstvenem izročilu – v protobesedilih o »zlati dobi« in pričakovanju njenega povratka (intertekstne prvine »matjaževk«). V kmetovem pripovedkovno obarvanem spominu (npr. formula »v tistih časih«, napol bajeslovna podoba rajskega časa in podrobnost, da »ni bilo ne davkov ne vojska«), ki je zgoščujoči povzetek nekaterih motivnih prvin iz določenih različic »matjaževk«, Marko najde potrdilo za svoje doslejšnje misli in upe, pripovedovalec in bralec pa znani »horizont« za poskuse konstituiranja nove »teme« na podlagi doslejšnjega zgodbeno-pripovednega poteka. Medbesedilna navezava je že tu zaznamovana tako v notranjem kot zunanjem komunikacijskem prostoru pripovedi, tj. tako za literarne like, udeležene v zgodbi, kot tudi za bralca (Broich 1985 a: 39–41). V hlapčevi pripovedi o tistem, kar je bral »v knjigah in tam je bilo zapisano«, so ti napovedno-uvajalni izrazi še nedoločni, neimenski, saj poudarjajo le to, da sodi matjaževstvo v knjižno izročilo, da gre za pripoved iz knjižnega, ne aktualnega, ustnega registra. – Vredno omembe je, da Cankar izredno kompleksno manipulira s fikcijskim statusom oz. s slovstvenim poreklom matjaževskih motivov: tu so dani kot izročilo, fikcija, ki pa se ves čas prepleta s statusom doživljenega spomina, še živega med ljudmi – zlasti v vloženi zgodbi o Ali paši –, kasneje, proti koncu se »fiktivna« zgodba iz predloge prek sanj do nespoznavnosti zlije z Markovo »realno« zgodbo.

Po hlapčevi pripovedi se sprejemalno opomenjanje inteksta v glavnem že formulira v obrisih, ki se kasneje ponavljajo, niansirajo, dopolnjujejo, spremenijo pa šele tik pred koncem povesti:

ali stilistični element iz tujega besedila (dobesedno) ponovljen, s čimer je evocirano referenčno besedilo kot celota ali pa so posnete označevalne strategije tujega besedila, s čimer je ravno tako metonimično evocirano drugo besedilo, tokrat njegova poetika; (b) drugi odnos nastane, ko so prvine metabesedila zaznamovane kot analogije prepoznavnim ekvivalentnim prvinam tujih besedil, s katerimi so torej v metaforičnem odnosu. Analogija se vzpostavlja na sorodnosti odnosov med prvinami, ne pa na »kvaliteti« samih prvin.

»Ne ni umrl! (kralj Matjaž – op. MJ)« je vzkliknil Marko. Tako mu je bilo pri srcu, kakor da bi umrlo vse njegovo upanje in kakor da bi umrl on sam, če bi umrl kralj Matjaž. (...)» (13) »Pa napoči dan, tvoj dan, o Marko! In tvojih bratov dan, počitka željnih, veselja lačnih. (...) In tedaj se povrnejo časi, Marko, ko boš držal roke križem in boš imel vsega v izobilici.« (27)

Markova metabesedilna zgodba se torej identificira z motivi »zlate dobe« in pričakovanja, da se kralj Matjaž zbudi in jo spet omogoči; ti protobesedilni elementi in njihovi strukturni odnosi funkcionirajo kot medbesedilni ekvivalent za interpretant »hrepenenje«, podkrepljujejo pomene metabesedila (prim. Schulte-Middelich 1985: 216, 221), prek znanega modela, danega s ključnim/»mitskim« besedilom, usmerjajo in urejajo konotativnost.

Interpretativna vloga inteksta se zaradi sprva prevladujočega identifikacijskega odnosa metabesedila do njega kaže v vrsti ekvivalentizacij med prvinami dveh označevalnih nizov – tistega iz »matjaževk« in tistega iz pripovedi o Marku: kralj Matjaž je toliko kot Markovo upanje, kot njegovo življenje, postane pa tudi aluzivni imenski simbol za nekatere epizodične osebe (npr. kmeta, ki sovraži zemljo in ima v srcu kralja Matjaža, hlapca, ki mu je Amerika up na Matjaževo deželo). Prav te ekvivalentizacije so podlaga tudi za interpretativnost metabesedila, ki širi in kompleksira pomene protobesedila, zastopanega v intekstu. Ti pomeni pri Cankarju dobijo nove osmislitve, saj v novem označevalnem okolju zastopajo takó problematiko subjekta (cikličnost hrepenenja) kot tudi kolektivno željo, utopično projekcijo osvoboditve od delovne in drugih družbenih prisil, vizijo družbe blagostanja, v kateri bo mogoče uživanje, hedonizem.¹² Takšno interpretativno osmišljanje zahteva več kot zgolj pomenljivost izbora in prevladovanja nekaterih izmed prvin iz »matjaževk« v intekstu – Cankar se je, kot obeta že motto, naslonil predvsem na prvinu »zlate dobe« in »stare pravde« v nekaterih različicah pripovedk ter na ves kompleks Matjaževe votline, s posebnim ozirom na pijančev obisk in sanje. Metabesedilo posega v intekst tudi dodajajoče, zamenjujoče ali razširjujoče – npr. podrobnejša razčlenitev in opis »zlate dobe« s poudarkom na Matjaževi osvobodilni vlogi (pregon biričev, grofov, financarjev), motiv kmečke nehvaležnosti in maščevanja neba.

Agramatičnost Cankarjeve povesti glede na pripovedkovni intertekst se čedalje bolj stopnjuje s tem, da se namesto identifikacije z matjaževskim mitom vse bolj očitno uveljavljajo polemični, negacijski toni, ki predlogo in njeno tradicionalno modelativnost osmišljajo v drugo smer. V vloženi zgodbi o Ali paši je prikazana akumulacija in centralizacija vaškega kapitala, ki je povzročala množična obubožanja in proletarizacijo kmetov (tema, ki je sorodna *Kralju na Betajnovi*). Ta zgodba,

¹² Ta utopična projekcija, podtaknjena »matjaževanju«, je – vsaj zame – v zanimivem similaritetnem medbesedilnem odnosu z besedili marksističnega (socialističnega, komunističnega) sociolekta. Če bi me bolj kot medbesedilnost pri tej Cankarjevi povesti zanimala njena »posvetnost« – z izrazom »wordliness« označuje E. W. Said (1983: 34–35) ti. afilijacijo estetskih dejstev, se pravi njihovo navezavo na družbene in kulturne institucije, socialne napetosti, okoliščine in sile, na diskurze kot nosilce moči –, bi moral razmisliti o tem, kako je avtor v fikijskem prostoru besedila odreagirjal svojo družbeno-ideološko konfliktnost, svojo percepcijo utopij, kot so se ponujale v tistem prostoru in času.

ki ni brez sociološke paraboličnosti, vpeljuje za matjaževski intekst nov interpretativni okvir, v katerem dobi »zlata doba« oziroma »matjaževanje« (glagolnik, ki po načelih besedilne rekurence večkrat strnjeno povzame predlogo) obrise slepilnega mita. Ali paša, ki pripovedko o Matjažu obnavlja kmetom, je kot znotrajpripovedna instanca označen kot »zapeljivec«, »prekanjeni mešetar«, celo »antikrist«. Utopična pričakovanja, modelirana s ključnim besedilom/»mitom«, so povsem sprevrnjena: »Niso se vrnili v deželo Matjaževi časi, temveč časi tlake in desetine in suženjstva.« (42) Ta poved že sama kaže pomensko diferenciranje metabesedila od inteksta, na večanje razdalje med njunima ideološko-vrednostnima obzorjema in torej na večjo dialoškost. Etične značilnosti likov in pomenske implikacije dogodkov te vložene pripovedi so nekakšna fikcijska ponazoritev (možnega) družbenega funkcioniranja tistih projekcij, ki so akumulirane – vsaj v Cankarjevi optiki, prepoznavni z intekstom – v protobesedilnem »mitu«.

Formalne in pomenske agramatičnosti Cankarjevega besedila glede na intertekst so najrazvidnejše prav v tistem segmentu, kjer je intekst najbolj strnjen, kjer si metabesedilo najtesneje prilasti točno določeno predlogo, tako da je iz nje pravzaprav izpeljano (Genette 1982: 12; Juvan 1988: 92–93, 96–99). Gre za epizodo Markovih sanj, ki je izpeljana iz pripovedke *Pijanec pri kralju Matjažu* (86–92). Tudi tu imamo opravka s sanjami lika, nagnjenega k pijančevanju in zapravljenosti, s prihodom v gozd, odkritjem votline, kamnite mize in spečega kralja Matjaža s sedemkrat ovito brado. V metabesedilnem okolju pa je ta intekst poetološko in stilno predelan, podobno kot so preoblikovani folklorni vzorci v celi povesti (gl. 2.1): npr. s simbolističnim estetiziranjem pripovedne fantastike (prozorna bukova debela, svetloba, Matjaževe trepalnice – amplifikacija, širjenje opisa in njegova deempirizacija), s samogovori, s psihologiziranjem in notranjo perspektivo na dejavnost literarnega lika, z retorično figuriranimi nagovori, s prerazporejanjem in izpuščanjem (vse dogajanje v celoti poteka v sanjah, ni govora o zakladu in motivu zvonjenja). – Do zaključne poante pride tudi polemična in zanikovalska perspektiva interpretanta-metabesedila do inteksta oziroma »mitskega« besedila.

Matjaž je namreč osmišljevalsko razširjen toliko, da dobi razsežnosti božjega, upanje na njegov prihod pa poteze religioznega kulta:

»(...) O kralj Matjaž, odrešenik, prišel sem k tebi, ker je hudo na svetu. Kmet, tvoj zvesti hlapec, je velik siromak; davki, povodnji, suša, toča, duhovska in posvetna gosposka in druge nadloge leže težko na njem in mu ne dajo dihati; še Bog se mu je skoro izneveril. Ni ga srca, ki bi v teh žalostnih in bridkih časih ne zahrepenelo po tebi in tvojem kraljevanju. Vstani, o kralj Matjaž, in izpolni obljubo, ki si jo bil storil, ali pa vsaj povej, kdaj napoči tvoja ura, zato da se vrnem in oznanim evangelij.« (91)

»Kaj bo z nami, o kralj Matjaž, če se ne zdramiš nikoli več? Osivotelo bi naše srce (...) Ti si naša hrana, tolažba in upanje naše. Pomisli, kralj Matjaž, kaj bi bilo, če bi Bog umrl! Tako zaupamo vate in se tolažimo v teh bridkih dneh ob mislih nate (...)« (91–92)

Markovo molitveno stilizirano nagovarjanje spečega kralja in eksplicitne ali implicitne primerjave z Bogom in njegovo vlogo pokažejo, da kralj Matjaž funkcionira kot tolažilna fikcija, kot neke vrste religija, ki kompenzira socialne napetosti. Prav v tem segmentu pa pride do najbolj negacijske zamenjave intekstnih prvin

– kralj je pri Cankarju »v resnici« mrtev in ne spi, torej so vsa upanja, vse projekcije, povezane doslej z njim, nične.

Cankar pa vendarle na zadnjih straneh ublaži takšen radikalen, polemično izničevalen odnos metabesedila do predloge. Spoznanje o smrti kralja Matjaža je del sanj, torej subjektivitete. Markova želja si povrh najde nov označevalec, ki nadomesti Matjaža (cigankine oči, ljubezen, srce, pesmi). Potem ko je Marko senco norme umrlega očeta na svoji potepuški poti zamenjal s kolektivno (slovensko) projekcijo odrešujočega narodnega Očeta (kralja Matjaža) in mu umre tudi ta, mu ostane le lastna želja, svobodna subjektivna notranjost novoromantičnega subjekta (ljubezen, lepota, poezija). Zanj je ustrenejši register »nomadskega« ciganstva kot pa hrepenevska trpnost nacionalnega mita, usmerjena v pričakovanje odrešitelja. Kljub temu Cankar do konca ostane ambivalenten – ni mogoče v pripovedkovnem, formulaičnem »happy endu« že kar preveč ironične distance:

»Marko se je poročil z lepo cigansko devojko in je napravil imenitno svatbo. Pili so in peli in plesali in so bili veseli do konca dni.« (96)?

3 Da so se avtorji slovenske moderne radi navezovali na folklorne predloge, je v literarni zgodovini in stilistiki preverjeno dejstvo, čeprav še ne – kolikor mi je znano – posebej problematizirano in sintetično obdelano. Cankarjeva povest *Potepuh Marko in kralj Matjaž* spada med folklorno obarvanimi deli slovenskih modernih v bližino »trdega jedra« medbesedilnosti, saj za to izpolnjuje kar nekaj pogojev: (a) komunikativnost – medbesedilna navezava je zaznamovana z naslovom, mottom in z opozorili na zgodbeno predajo v notranjem komunikacijskem prostoru pripovedi; bralec je tako opozorjen na zavestnost navezave, k čemur prispeva svoje razširjenost in znanost predloge – interteksta »matjaževk«; (b) strukturnost – predloge v Cankarjevo povest niso vključene le sporadično in obrobno, ampak so vanjo razporejene anagramsko, tako da mestoma tvorijo zgodbeno ogrodje pripovedi; tudi posnemanje konvencij folklornega pripovedništva je razmeščeno po celem besedilu; (c) selektivnost – navezave na folkloro so različno določene: od splošnih potez ljudske kulture, prek protosistemov folklornega pripovedništva, do interteksta »matjaževk« in *Pijanca pri kralju Matjažu*; (č) dialoškost – predloge, povzete v intekst, so z metabesedilom najprej bolj dodajajoče, identifikacijsko interpretativno opomenjene; ta odnos pa se čedalje bolj nagiba k polemičnosti, mestoma tudi satiričnosti, ki zavrača in celo sprevrne projekcije vrednot, ki so zbrane v protobesedilih.

Nemara za sklep, ki naj bi bolj odpiral nove razglediščne možnosti kot ponavljal doslej povedano, ne bo pretvegano, če poskusim hipotetično sklepati na nekatere splošne poteze literarne obdelave folklorne v obdobju moderne iz tega, kar se ponuja pri tej Cankarjevi povesti. Opozoril bi rad predvsem na funkcijsko plat medbesedilnosti.

Foklorna poetika in z njo pripovedke o kralju Matjažu so zaradi svoje znanosti, razširjenosti in že tradicionalne prisotnosti v leposlovju (od razsvetljenstva in predromantike dalje), zaradi pomenske in izrazne stabilnosti primerna komunikativna osnova (z ozirom na ciljne bralce) za opaznost subjektivnih premikov poudarkov, raznih vstavkov in interpretativnega opomenjanja v obe smeri. Ta

relativna stabilnost folklornih vzorcev omogoča tudi lažjo formulacijo zapletene problematike subjektivnosti (npr. Markove ambivalentnosti, cikličnosti hrepene-nja), njeno lažjo inteligibilnost pri bralcih. Tudi in predvsem folklorno slovstvo vzpostavlja nekakšen »jezik«, s katerim je mogoče opisovati najraznolikejšo stvar-nost v raznih obdobjih (Smirnov 1980: 253–254, 257). Gre torej za skupno blago, komunikativno osnovo za »subjektivna« interpretacijska opomenjanja (npr. za simbolizacijo – prim. Zadravec 1980: 58–63); ta pa se prav ob njej soočajo s kolektivno zavestjo oziroma narodovo dušo, ki jo po tedanjih predstavah vsebuje prav ljudsko izročilo. Po eni strani folklorja v moderni postane za sofisticiranega, protislovnega, neumeščenega, družbeno odtujenega in napol urbaniziranega sub-jekta (najbolj »deklarativno« vzpostavljenega in predstavljenega v okvirih deka-denčne poetike) znamenjski sestav govornice »avtentičnosti«, »naravnosti«, poveza-nosti s kolektivnim izročilom naroda in njegovega duha, ki podpira pomene njegovega modeliranja sveta. Po drugi strani pa so Cankar in drugi slovenski moderni to govornico v svoja besedila vpisovali tudi na načine, ki niso le potrjevalni (npr. murnovska nostalgija), ampak v svoji zavestni in neukinljivi razdalji do folklorja kot obvezujočega koda tudi že bolj ironični, polemični, celo satirični ali vsaj estetsko igrivi.

Analiza je pokazala, kako je uspel v *Potepuhu Marku in kralju Matjažu* novoromantični subjekt s sprevračanjem »mita« in estetsko uporabo folklornih stilemov v ta model vnesti svojo problematiko, redistribuirati skupnosti folklorni jezik za lastno vzpostavljanje in predstavljanje. S tem je – kot nakazujejo literar-nozgodovinske ugotovitve v 1 – polemično in subverzivno nastopil proti tisti recepciji, ki je njegovo delo ravno ob folklornem standardu kot normi prave »narodne umetnosti« izključevalno zaznamovala kot tuje, čeprav estetsko odlično. Cankar (podobno bi lahko veljalo tudi za Ketteja, Murna in Župančiča) je s *Potepuhom Markom in kraljem Matjažem* v pisateljski praksi dekonstruiral to opozicijo med estetsko tujostjo in narodno avtentičnostjo.

Navedenke

- Roland Barthes, 1971: De l'œuvre au texte. »Revue d'esthétique« 24/1971, str. 225–232.
 — — — 1981: Theory of the Text. Prev. I. McLeod (po izv. iz 1973). V: Young 1981: 31–47.
 Robert-Alain de Beaugrande/Wolfgang U. Dressler 1981: *Einführung in die Textlin-guistik*. Tübingen.
 France Bernik 1973: Opombe. V: I. Cankar, ZD 13. Ljubljana.
 Ulrich Broich/Manfred Pfister (ur.) 1985: *Intertextualität*. Formen, Funktionen, angli-stische Fallstudien. Tübingen.
 Ulrich Broich 1985a: Formen der Markierung von Intertextualität. V: Broich/Pfister 1985: 31–47.
 Antoine Compagnon 1979: *La seconde main* (ou le travail de la citation). Pariz.
 Jonathan Culler 1981: *The Pursuit of Signs*: Semiotics, Literature, Deconstruction. London.
 Gérard Genette 1982: *Palimpsestes* (la littérature au second degré). Pariz.
 Ivan Grafenauer 1951: *Slovenske pripovedke o kralju Matjažu*. Ljubljana.

- Marko Juvan 1985: Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja. *Slavistična revija* 33/1985, str. 52–70.
- — — 1987: Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne reference. *Problemi – Literatura* 25/1987, 1, str. 99–111.
- — — 1988: Krst pri Savici kot »citac«. *Problemi – Literatura* 26/1988, 6, str. 87–102.
- Wolfgang Karrer 1985: Intertextualität als Elementen- und Struktur-Reproduktion. V: Broich/Pfister 1985: 98–116.
- Julia Kristeva 1969: *Semeiotiké: Recherches pour une sémanalyse*. Pariz.
- Renate Lachmann 1983: Intertextualität als Sinnkonstitution. Andrej Belyjs Petersburg und die »fremden« Texte. *Poetica* 15/1983, 1–2, str. 66–107.
- Boris Merhar 1952: Opombe. V: I. Cankar, ID 4. Ljubljana.
- Manfred Pfister 1985a: Konzepte der Intertextualität. V: Broich/Pfister 1985: 1–30.
- Jože Pogačnik 1988. *Slovenska Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno* (Motiv Lepe Vide v slovenski književnosti). Ljubljana.
- Anton Popovič 1976: Aspects of metatext. *Canadian review of comparative literature* 1976, 3, str. 225–235.
- Michel Riffaterre 1979: Sémiotique intertextuelle: l'interprétant. *Révue d'esthétique* 32/1979, 1–2, str. 128–150.
- Edward W. Said 1983: *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge, Mass.
- Bernd Schulte-Middelich 1985: Funktionen intertextueller Textkonstitution. V: Broich/Pfister 1985: 197–242.
- Igor P. Smirnov 1980: Citiranje kak istoriko-literaturnaja problema: principy usvoenia drevnerusskogo teksta poetičeskimi školami konca XIX – načala XX vv. (na materiale »Slova o polku Igorove«). V: Blokovskij sbornik IV, Tartu, str. 246–276.
- Karlheinz Stierle 1983: Werk und Intertextualität. V: *Dialog der Texte* (Hamburger Kolloquium zur Intertextualität). Ur. W. Schmid/Wolf-D. Stempel. (Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 11.) Dunaj. Str. 7–24.
- Marko Terseglav 1987: *Ljudsko pesništvo*. (Literarni leksikon 32.) Ljubljana.
- P. H. Torop 1981: Problema inteksta. V: *Tekst v tekste. Semeiotike, Trudy po znakovym sistemam*. Tartu. Str. 33–44.
- Claus Uhlig 1985: Literature as Textual Palingenesis: On Some Principles of Literary History. *New Literary History* 1985, 3, str. 481–513.
- Franč Zadavec 1980: Simbolizem in Cankarjeva literatura. V: *Isti, Elementi slovenske moderne književnosti*. Murska Sobota. Str. 53–72.
- — — 1981: Cankarjevi folklorni junaki. V: *Isti, Umetnikov »črni piruh«*. Ljubljana. Str. 17–32.
- Robert Young 1981: *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. Ur. in uvod R. Young. London/New York.

SUMMARY

The intertextual relationships among Ivan Cankar's story *Potepuh Marko in Kralj Matjaž* (1905), the conventions of folk (narrative) poetics, the intertext of the King Matjaž tales, and the *Pijanec pri kralju Matjažu* are explained in the present article through the concept of intext. The intext intermediates between the metatext and the prototext; its markers are "doubly encoded" by both of them. The intext is a representation of the prototext or the protosystems as articulated for the reader by the metatext. The intext, which guides the reader's memory towards the *déjà lu*, is brought about in Cankar's story basically by two manners of drawing upon previous texts: (1) by imitating the conventions of folkloric storytelling (e.g. formulism, parallelism, elements of the fantastic), (2) by transposing the plot or segments thereof, motifs, relationships and characters (e.g. the "Golden Age" of Matjaž's reign, his sleep in the cave, the arrivals of visitors, the anticipation of Matjaž's return and of the recommencement of prosperity for the peasants). Thus employed, the foreign elements and their interrelationships are anagrammatically incorporated into the new significative environment throughout the narrative. The folklorized intext is therefore not only subject to transformations that are motivated by symbolist poetics (e.g., symbolization, aestheticization, narrative complexization of folklore), it also enters into a relationship with the metatext, a relationship of mutual interpretation, endowment with meaning, evaluation, and a dialogical bestowal of sense. At first, the King Matjaž stories are perceived chiefly identificationally: they function as an interpretant of the principal character's "yearning" (*hrepenenje*). They illuminate his ambivalence in the categories of the already familiar, traditional, "key" text, thus, among other things, facilitating the intelligibility of the narrativized material. However, the story about Marko the Vagabond is in turn an interpretant of the intertext of the King Matjaž tales: the latter makes the values that have been accumulated in the underlying folk tales increasingly problematic and finally negates them. – The present article offers, in addition to its theoretical layer, a starting point for the interpretation of Cankar's tale *Potepuh Marko in kralj Matjaž* and for some of the functions of the intertextual linkages with folk poetics and its texts in the *Moderna* period. With this tale, Cankar – among other things – deconstructed the opposition between noble style and foreign (= non-national) spirit, which at the time was almost a cliché of the reception of his literature in Slovenia.